

Dziewiętnastowieczne palingenezy. Ujęcie epistemokrytyczne

Jak zauważył francuski biolog i historyk nauk François Jacob, w osiemnastowiecznym przyrodoznawstwie „historia ziemi jawi się jako ciąg katastrof”. Odkrycia prastarych skamielin zwierząt zachwiały powszechnym w tamtym czasie przekonaniem naukowców o wieku ziemi oraz trwałości gatunków od czasu ich boskiego stworzenia. Zastanawiając się nad przyczynami zmienności form życia, naturaliści rozważali hipotezy wielkich katastrof, takich jak potop lub uderzenie komety, które miały odmieniać oblicze globu. Już w XVIII wieku, na długo przez Charlesem Darwinem i jego teorią ewolucji, przyrodniczy formułowali pierwsze teorie, które zakładały możliwość metamorfozy gatunków w czasie. Choć daleko im było do odkrycia biologicznych praw rozmnażania, dziedziczności i doboru naturalnego, wprowadzili oni do historii naturalnej pojęcie zmienności form życia powodowanej przez cykliczne, globalne katastrofy naturalne. Teorie te gruntownie zmieniły samowiedzę człowieka, każąc mu zapytywać o swoją przeszłość i przyszłość jako jednego z gatunków w systemie natury. Choć człowiek wciąż znajdował się na szczycie drabiny bytów, musiał od tej pory rozważać swoją historię jako część wielkiego łańcucha ewoluujących form życia. Jedną z takich teorii postulujących zmienność form życia w czasie była koncepcja palingenezy szwajcarskiego naturalisty Charles’a Bonneta (1720-1793). Dzięki temu pojęciu, oznaczającemu odrodzenie po katastrofie, mógł on wyartykułować swoje przekonanie o stałym doskonaleniu fizycznym i moralnym wszystkich istot żywych: ludzi, zwierząt, a nawet roślin, ponieważ i im przypisywał Bonnet wrażliwość, rudymetarną świadomość i możliwość doskonalenia się.

Myśl Bonneta silnie wpłynęła na cały wiek XIX: zarówno na naukowców, którzy nierzadko polemizowali z ideą zmienności gatunków, jak i na filozofów i literatów, którzy z kolei inspirowali się fascynującą wizją postępu przez katastrofę. Palingeneza pomagała im wyjaśnić metafizyczny sens wielkich katastrof historycznych, takich jak rewolucja francuska (1789-1799): bolesne doświadczenie Terroru było w tym ujęciu opatrnościowym kryzysem, otwierającym drogę do społecznego postępu. Istotnie, w przeciwieństwie do dzisiejszych dyskursów apokaliptycznych, wieszczących nadchodzący koniec świata (kryzys klimatyczny, widmo III wojny światowej), dziewiętnastowieczny katastrofizm niesie ze sobą nadzieję na możliwą regenerację i naprawę świata. W ten sposób logikę dziejów widzieli dziewiętnastowieczni francuscy filozofowie tacy jak Pierre-Simon de Ballanche czy Jules Michelet. Mesjanistyczne obietnice palingenezy bliskie były również myślicielom religijnym i politycznym, którzy sensu cierpienia – Chrystusa, lub ludu – upatrywali w duchowej i społecznej rewolucji. Każda porażka była obietnicą możliwej zmiany. W ten sposób palingeneza stanowiła model myślenia zarówno o biologicznej ewolucji życia, jak i o ewolucji społeczeństwa w dziewiętnastym wieku. Wrażliwi na jej pełne optymizmu obietnice byli również pisarze tak różni jak Honoré de Balzac, Victor Hugo czy George Sand, by wymienić tylko tych najbardziej znanych. Projekt ma na celu opisanie różnych odmian dziewiętnastowiecznej palingenezy w francuskiej literaturze, filozofii oraz nauce, a także u romantyków polskich, ponieważ Adam Mickiewicz i Juliusz Słowacki czerpali z palingenetycznej filozofii francuskiej.

Projekt będzie polegał na asystowanym komputerowo przeszukaniu korpusu dziewiętnastowiecznych tekstów, dostępnych w bibliotekach cyfrowych i bazach danych. Dzięki temu uda nam się dotrzeć do ponad 1 000 tekstów, w których pojawia się słowo „palingeneza”. Będzie to pierwsze tak systematyczne badanie pojęcia, które pozwoli na pełniejsze zrozumienie, jak funkcjonowało ono w różnych dyskursach naukowych, filozoficznych i literackich dziewiętnastego wieku. Takie badanie pozwoli lepiej zrozumieć genezę współczesnego katastrofizmu i filozofii ekologii, które mają swoje korzenie w palingenetycznej myśli dziewiętnastowiecznej. Dowiemy się również, jak naukowcy wyobrażali sobie początki i ewolucję życia na długo przez teorią Charlesa Darwina. Zobaczymy też, w jaki sposób palingeneza przyczyniła się do rozwoju popularnego dzisiaj gatunku *science-fiction*, ponieważ zagadnienie początku i możliwego końca ludzkości jako gatunku fascynowało już filozofów i literatów dziewiętnastowiecznych.